

ილია ჭავჭავაძის ენისა და სტილის ზოგი
თავისებურება პირადი შერიღების მიხედვით

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მის ეპისტოლარულ მემკვიდრეობას. მწერლის შემოქმედების ეს ნაწილი საინტერესოა მრავალმხრივ, მათ შორის — ენათმეცნიერული თვალსაზრისითაც.

როგორც ცნობილია, ენაში გამოიყოფა რამდენიმე ფუნქციონალური სტილი¹. ესენია: 1) სამეცნიერო სტილი; 2) ოფიციალურ-საქმიანი სტილი; 3) საგაზეთო-ჰუმლიცისტური სტილი; 4) სასაუბრო-ყოველდღიური სტილი. ეს უკანასკნელი რეალიზდება როგორც დიალოგურ-მონოლოგურ, ასევე კერძო მიმოწერის ფორმებშიც².

ეპისტოლარული ხასიათის თხზულებათა სტილი განსხვავდება ყველა სხვა სტილისაგან. ყველაზე მეტად ის უახლოვდება ცოცხალ სამეტყველო-სასაუბრო ენას, მაგრამ, ვინაიდან ავტორს აქვს საშუალება ტექსტის გადასინჯვისა, არც მხატვრული ლიტერატურისთვის დამახასიათებელი ელემენტებია მასში გამორიცხული³. აქედან გამომდინარე, ეპისტოლარული ხასიათის თხზულებათა ენა მწიგნობრულსა და ზეპირ მეტყველებას შორის დგას. მასში შეინიშნება როგორც ერთი, ისე მეორე სტილის ელემენტები. სასაუბრო-ყოველდღიური სტილის (რომელშიც ეპისტოლარული ხასიათის თხზულებათა სტილიც შედის) ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანია გადმოცემის არაოფიციალური ხასიათი და მისი ემოციურ-ექსპრესიული შეფერილობა⁴. რაც შეეხება ილია ჭავჭავაძის წერილებს, მისი ენა

¹ А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов, Функциональные типы русской речи, М., 1982, стр. 91.

² იქვე, стр. 117.

³ ლ. ქეცბა, ეპისტოლარული სტილის ჩამოყალიბებისა და განვითარების ზოგიერთი ტენდენცია ვერძანულ ენაში, თსუ შრომები, 6—7, 1974, გვ. 221.

⁴ А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов, *ილ. ჭავჭავაძის წერილები*, ტ. 1, გვ. 117.

რომ ასეთი ხასიათის წერილების ვაღიბი დადგენილია, რაც ასე თუ ისე ბოჭავს შემდგენელს. თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ ილიას ლაღი ფანტაზია მაინც ასერხებს ამ მხრივ ფრთების ვაშლას; მაგ., ტრადიციული დამშვიდობების მაგიერ მას ასეთი ხელას მოწერა გაუკეთებია ეპისკოპოს ალ. ოქროპირიძისადმი მიწერილ წერილზე: „თქვენის მეუფების ღოცვა-კურთხევის მონატრული ილია ჭავჭავაძე“.

და მაინც, ილიას სიტყვის სიმძიმე განსაკუთრებით მის ოფიციალური წერილების ენაში გამოვლინდა. ზოგჯერ ვხვდებით ილიასათვის უცხო, არაღამახასიათებელ ენობრივ მოვლენებსაც კი, იქნება ეს სიტყვათა წყობა, სტილი თუ სხვა რამ. მაგ., წერილში იმერეთის ეპისკოპოს გაბრიელ ქიქოძისადმი ილია წერს:

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ საერთო წევრობა კლებამ 21 ნოემბერს 1890 წ. ერთმანდ აღიარა უღრმესი პატივისცემით და გულთბილი მადლობით თქვენი მრავალგვარი სამაგალითო მოღვაწეობა საზოგადოებ და ქართულის მწიგნობრობის გაერცელებისათვის საკუთრად და ერთხმადვე დაადგინა უმორჩილესად გთხოვთ მიიღოთ ამ „საზოგადოების“ სამატიო წევრობა, რათა თქვენი ბრწყინვალე სახელი ჩაერთვის მისთა საქმეთა და თქვენმა მონაწილეობამ გაუადვილოს „საზოგადოების“ გზა მისაღწევად მისღა დანიშნულებასა.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სიტყვათა წყობა, რომელიც რიგ შემთხვევებში ძველი ქართულისებურია და, ბუნებრივია, ილიას ენისათვის უჩვეულოა.

როგორც აღნიშნავენ, ილიას პროზაული ნაწარმოებებისათვის ძირითადი დამახასიათებელი თვისებებია: ენის სისადავე, ლაკონიურობა⁶, მწერალი ცდილობს ხალხისათვის გასაგები ენით წეროს, მაგრამ ისე კი, რომ არ შელახოს ქართული ენის სიწმინდე. ოფიციალურ წერილებში ეს პრინციპები რამდენადმე დარღვეულია, ვლინდება ხელოვნურად გართულებული ფრაზები, ძველი ქართულისათვის ჩვეული გრამატიკული მოვლენები. მაგრამ აქვე აღსანიშნავია, რომ ილიას ოფიციალური წერილები გამოირჩევა ენის სიწმინდით. ჩანს, მწერალს გარკვეული მუშაობა გაუწევია ამ წერილებზე.

სხვადასხვა გარემოებათა გამო და, მათ შორის, იმ მიზეზითაც, რომ ოფიციალური წერილების ადრესატები უმრავლეს შემთხვევაში ავტორთან ახლო ნაცნობობაში არ იმყოფებიან, აიხსნება ილია ჭავჭავაძის ამ ჯგუფის წერილთა სტილის ასეთი დაშორება მისი პროზისათვის დამახასიათებელი სტილისაგან. თვალსაჩინოებისა-

⁶ გ. შალამბერიძე, ილია ჭავჭავაძის ენა, თბ., 1966, გვ. 139.

თვის კიდევ ერთ მაგალითს მოვიყვანოთ ილიას წერილიდან ისევ ვაბრძელ ქიქოძისადმი:

უმორჩილესად მოგახსენებ რა თქვენს ყოვლად უსამღვდელოესობას ამ განაჩენს ჩვენის „საზოგადოებისას“, ვალად ვრაცხ ზედ დავძინო, რომ „საზოგადოების“ გულ-წრფელი ნატურაა ინებოთ თქვენ მისი საპატიო წევრობა მისდა სასიქადულოდ და თავ-მოსაწონებლად.

ოფიციალური წერილების უმეტესობა ტრადიციული მიმართვებით იწყება:

მოწყალეო ხელმწიფეო, თქვენი მეუფეებაც და ჩვენი სასიქადულო მღვდელთ-მთავარო, მოწყალეო ბატონებო...

და ტრადიციული გამოთხროვებითვე ბოლოვდება:

თქვენი პატივისმცემელი ილია ჭავჭავაძე; თქვენის ყოვლად უსამღვდელოესობის უღრმესი და უგულოთადესი პატივისმცემელი თავმჯდომარე „საზოგადოებისა“ ილია ჭავჭავაძე; თქვენი გულითადი პატივისმცემელი ილია ჭავჭავაძე. და სხვა.

II. წერილები ნათესავ-მეგობრებისადმი

ამ ჯგუფის წერილებში ილიას ენა უფრო თავისუფალია (I ჯგუფის წერილების ენასთან შედარებით) და დაახლოებულია ხალხურ მეტყველებას. არცთუ იშვიათია ბარბაროზმები და დიალექტიზმები, მათ შორის ისეთებიც, რომლებიც ილიას მხატვრულ ნაწარმოებებში არ შეინიშნება არც პერსონაჟებისა და არც თავად ავტორის მეტყველებაში. რაც უფრო ახლობლად მიაჩნია ადრესატი ილიას, მით უფრო თავისუფალია მისი ენა და მით უფრო დიდი რაოდენობით შეინიშნება დიალექტიზმები თუ ბარბაროზმები, როგორებიცაა: მუზიკა, ადრესი, მებელი, ჩლენი, ოტპუსკი... მამივიდა, მამიდნოს, მამიტვეე და სხვ.

თავდაპირველად განვიხილოთ ილია ჭავჭავაძის წერილები ახლო ნათესავების მიმართ. დავიწყოთ მისი დის — ნინო ჭავჭავაძე-აფხაზისადმი მიწერილი წერილებით.

პირველი წერილი, რომელიც ჩვენს ხელთაა, დაწერილია ილიას რუსეთში გამგზავრების წინ. ილიასა და მის უფროს დას რომ ჭეშმარიტად ღრმა, ნაზი და-ძმური სიყვარულით უყვარდათ ერთმანეთი, ამას მარტო მიმართვებიც ადასტურებს:

ნინუცი: სიყვარულო დაო ნინო; სულზედ უტკბესო დაო ნინო,
და სხვ.

ილიას ენა ამ წერილებში ძლიერ დაახლოებულია მწერლის ნაწარმოებების ენასთან. ამასთანავე, აქა-იქ შეიმჩნევა ბარბარიზმებიც, რომლებიც ილიას თხზულებებში არ გვხვდება: მაგ.: ადრესი, ხერუბიმი. ამ წერილების ენა რომ ძლიერ მსგავსებას ამჟღავნებს მწერლის თხზულებათა ენასთან, ამის საილუსტრაციოდ ერთი აბზაციც გამოდგება:

მივდივარ ერთს უცხო ქვეყანას, სადაც ერთი ტბილი ნათესაური სიტყვა, საესე სიყვარულითა, ეღირება ჩემთვის ნეტარებათ, სადაც უბედურობაში არაფერს შეყოლება ნუგეშმცემელი და სიამოვნებაში ჩემთან მოხარული.

ან კიდევ:

ჩემ გიბეში ნეტავი ჩამოგახედა, რა ამბავია, რუსეთულ თავებს ისეთი გირით გააქვს, რომ მეტი არ იქნება. ღმერთმანი, ჭრელ-ჭრელ მანეთებს წამოჰკრამენ ფეხს, შენ ნუ მოუკვდე ჩემს თავს! ისეთი მოწმენდილია იქაურობა, რომ ყაბაჩის მოედანზედ არ იქნება ესე.

სიტყვათა წყობა, შედარების ხერხი, ჩართულები ილიასეულია, რომლებიც უხვად გვხვდება მისსავე პროზაულ ნაწარმოებებში.

განსაკუთრებით საინტერესო სურათს იძლევა ენის თვალსაზრისით წერილი ილიას ნათესავი ქალის ნენე დიმიტრის ასულ ანდრონიკაშვილისადმი. იგი სხვებთან შედარებით უფრო ღალი ენით არის დაწერილი. ბარბარიზმებიდან, რომლებიც აქ თითო-ორთლა გვხვდება, აღსანიშნავია: ვეჩერი, ტიატრები. უფრო ხშირია დიალექტიზმები: შაშინდებით, მხედამდა, მარამ, თავ გავიქნევ, შავყურებ, მამივიდა, რაც იშვიათია ილიას წერილებში და, მით უმეტეს, მის მხატვრულ ნაწარმოებებში. მიუხედავად ასეთი თითქმის ფაშილარული სტილისა, ილია თავის ნათესავ ქალს მაინც „თქვენობით“ მიმართავს, წერილებიც ტრადიციული მიმართვებით იწყება:

პატივსაცემელო და სიყვარელო დაი ნენე!

იმის დასტურად, თუ როგორ შეიცვალა აქ ილიას დარბაისლური ქართული, მოვიყვანთ ერთ მაგალითს მისი წერილიდან:

შეც თავ გავიქნევ ხოლმე და ჩვეულებრივ სასოებით შავყურებ პირღია ცას, თითქო იქილამ მოველოდე გაქლობულს ჭრელ-ჭრელ მანეთებს.

ილია ჭავჭავაძის წერილები დის — ელისაბედ ჭავჭავაძე-საგინა-ნაშვილისადმი შინაურული სასაუბრო ენის სტილით გამოირჩევა. არის ბარბარიზმებიც, როგორებიცაა: ჩლენი, ოტპუსკი, მებელო, კლიონკა, მუზიკა (ფონეტიკური), ადრესი („მისამართის“ მნიშვნე-

ლობით), ეტაჟი. ყველაზე ხშირად ილია ხმარობს მებელსა და ადრესს. სხვათა შორის, ამ წერილებში გვაქვს ერთადერთი შემთხვევა, როცა ილია თავის მეუღლეს რუსული ფორმით — ოლგა თი ახსენებს. თავის სიძეს — ელისაბედის მეუღლეს ილია მორიდებით მოიხსენიებს და ხმარობს თავაზიანობის გამომხატველ ზმნას — წამობრძანდეს (და არა „წამოვიდეს“).

ჩემ მაგიერ შეეხვეწე ალექსანდრეს ხელ წამობრძანდეს და შენც წამოგიყვინოს უსათუოდ.

თვით მიმართვებსა და ხელის მოწერებშიც თავს იჩენს მწერლის ღრმა და ნაზი სიყვარული უმცროსი დისადმი. თითქმის ყველგან ილია მას თბილად მიმართავს: „საყვარელო დაო ღიზავ“, ხოლო წერილს უმრავლეს შემთხვევაში ასე ამთავრებს: „შენი ერთგული ძმა ილია ჭავჭავაძე“.

ენა ამ წერილებისა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თავისუფალია და ძლიერ ახლოს დგას ხალხურ, სამეტყველო ენასთან. ილია თავს არ იზღუდავს და უხვად ხმარობს დიალექტიზმებს და, არცთუ იშვიათად, ბარბარიზმებსაც კი.

ახლა განვიხილოთ ილია ჭავჭავაძის პირადი წერილები ნაცნობ-მეგობრებისადმი. დავიწყოთ ილია წინამძღვრიშვილისადმი მიწერილი წერილებით. თუ ამ წერილების ენას ილიას ნაწარმოებების ენას შევუდარებთ, შევამჩნევთ, რომ წერილების ენა გაცილებით უფრო ლაღია და ბუნებრივი, სასაუბრო სტილისა, რომელიც ილიასთან პერსონაჟების მეტყველებაში უფრო შეგვხვდება, მაგრამ დიალექტიზმები და ბარბარიზმები არ შეინიშნება. განსხვავებით ახლო ნათესავებთან მიწერილი წერილებისაგან, აქ ენაც უფრო მსუბუქია, განსაკუთრებით ილიას ლექსების ენასთან შედარებით. მიმართვებშიც ჩანს, რომ ილია წინამძღვრიშვილი ავტორის ახლო მეგობარია. მწერალი მას ასე მიმართავს: „საყვარელო ძმაო და მეგობარო ილიკო!“, და ასევე აბოლოებს: „შენი ძმა და მეგობარი ილიკო ჭავჭავაძე“.

ოდნავ უფრო ოფიციალური ხასიათისაა წერილები კირილე ლორთქიფანიძისადმი, რაც, ალბათ, იმიტოაა შეპირობებული, რომ მასთან ილიას ახლო მეგობრობა არ აკავშირებდა, როგორც ილია წინამძღვრიშვილთან. სტილი არის სადა, დახვეწილი, როგორც საერთოდ ილიას ენა. სწორედ კირილე ლორთქიფანიძისადმი მიწერილი წერილების ენა დგას ყველაზე ახლოს ილიას ნაწარმოებებისეულ ენასთან. რაც უფრო ახლობლად შიანია ავტორს წერილის ადრესატი, მით უფრო ფაშილარულია მისი სტილიც და, მაშასადა-

შე, ასე თუ ისე დაშორებულიც მისი, როგორც მწერლის, ენისაგან (ისევე, როგორც დაშორებულია მისგან ოფიციალური წერილების ენა): ყველაზე მეტ სიახლოვეს ილიას პროზაული ნაწარმოებების უნასთან სწორედ კირილე ლორთქიფანიძისადმი მიწერილი წერილები ავლენენ და ამის დასტურად ერთი მაგალითის მოყვანაც იკმარებს:

დიდი სიხარულით წავიკითხე შენი წიგნი ჩემთან მოწერილი. დიკრომა ხელი მოვიპართოს ყოველს შავისთანას საქმეში, რომელიც ყველასათვის ერთნაირად სისამუნაა. მეც ჩემის მხრით, მაღლობას ვეუბნები, რომ შავისთანა კეთილ საქმეში ჩემი ხელიც გაურთე: საკვლადაც თუ ჩემი დახმარება რაშიმე ივარგებს და დაჯიბრდება, გობო, ყოველთვის და ყველგან მიგულეო სულით და გულით გამზადებული.

ოდნავ განსხვავებულ სურათს გვაძლევს წერილები დავით ერისთავისა და პეტრე უმიკაშვილისადმი. აქ გვხვდება ისეთი დიალექტური ფორმები, როგორცაა: მამივიდა, მამიდნოს, მამიტვე, მამდის, შადავათი, თუშცა ჩვენ ხელთა გვაქვს კიდევ რამდენიმე წერილი, პეტრე უმიკაშვილისადმი მიწერილი, სადაც ილია ზემო-აღნიშნული ფორმების მაგიერ ხმარობს ფორმებს: მივილე, მომდის, მომისდა და ა. შ. აქ უკვე, ალბათ, დროის ფაქტორი თამაშობს ვადაშწყვეტ როლს. საფიქრებელია, რომ პირველი წერილი ნაჩქარევად არის დაწერილი და ილიას დრო აღარ ჰქონდა, ვადაყხედა და შეესწორებინა ნაწერი, რაც მხოლოდ რამდენიმე დიალექტური ფორმის ხმარებაში გამოვლინდა, ხოლო სტილი, სიტყვათა წყობა, ენა მაინც ილიასეულია, მისი თხზულებებისთვის დამახასიათებელი.

მეტად საინტერესო მასალას იძლევა, როგორც ენობრივი, ისე ლიტერატურულ-ისტორიული თვალსაზრისით, ილიას ერთი წერილი ნიკო ნიკოლაძისადმი. ამ უკანასკნელმა ევროპაში გამგზავრებამდე „დროებაში“ გამოაქვეყნა წერილი „მშვიდობით, მშვიდობით“, სადაც აცხადებდა, რომ მოკბეზრებოდა გაზეთის თანამშრომლის ერთ-ფეროვანი და მოსაწყენი სამუშაო და მიდიოდა ევროპაში იმ იმედით, რომ ახალი წრე დაავიწყებდა მას, როგორც თავად ამბობს, „უთავბოლო ბრძოლის დაღლილობას“⁷.

ამ წერილმა დიდი გამოხმაურება პოვა ქართველ საზოგადოებრიობაში. ილია ჭავჭავაძემ, რომელიც ამ დროს პეტერბურგში იმყოფებოდა, ნიკო ნიკოლაძეს წერილი გაუგზავნა და იგი მკვეთრად გამოთიჩუნა ილიას ეპისტოლარულ მემკვიდრეობაში, როგორც მისი

⁷ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, პ. ინგოროყვას რედაქციით, თბ., 1961, გვ. 485.

სულ რამდენიმე სიტყვა იყო, თითქმის მთელ საათს მონდომებია, როცა ამის მიზეზი ჰქონეს, მწერალს უპასუხია: იაკობი დიდი პიროვნებაა, მასთან დაკავშირებული ყოველგვარი საბუთი ადრე თუ გვიან გამოქვეყნდება და შთამომავლობა წაიკითხავს; ასე რომ, კაცმა ასეთ შემთხვევაში აწონილ-დაწონილი და ათასჯერ გადაკითხული პასუხი უნდა გაუგზავნოსო. ამას ადასტურებს ილიას წერილიც აკაკი წერეთლისადმი. მიუხედავად იმისა, რომ ილიას აკაკისთან დიდი ხნის მეგობრობა აკავშირებდა, მისი წერილი გამოიჩინებდა უაღრესად თავაზიანი, დახვეწილი ენით. რა თქმა უნდა, მხოლოდ შემომოყვანილი შემთხვევით ვერ აიხსნება ეს ფაქტი, მას განსაზღვრავს თავად აკაკის პიროვნებაც. წერილის დასაწყისშივე ილია წერს:

ძმო აკაკი, მე შენ ვერ გავიყენებდი და ვერ მოგართვი ის დაბეჭდილი წერილი, რომელიც სხევს გავუგზავნე. სხვები სხვანი არიან და შენ ერთად-ერთი აკაკი ხარ.

მიუხედავად იმისა, რომ ილია აკაკის „შენობით“ მიმართავს, ხმარობს ზმნის ისეთ ფორმებს, რომლებიც მოსაუბრისადმი განსაკუთრებულ პატივისცემასა და მოწიწებაზე მიუთითებს. მაგ.: მოგართვი (და არა „გამოგიგზავნე“); იმყოფებოდი (და არა „იყავი“). სწორედ აკაკის პიროვნებისადმი მოწიწებისა და თავანისცემის გამომხატველია შემდეგი ფრაზები:

...მეტოვნა გავემშენებოდა ჩვენი გაზეთი შენის ნიჭის ნაშუქითა... წაილიე, მაქვს, რომ შენმა სახელმა დაამშვენოს ხვენი გაზეთი.

როგორც მოსალოდნელი იყო, წერილში არ შეინიშნება არც დიალექტიზმები და არც ბარბარიზმები. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, სტილი არ არის ისე გადატვირთული მაღალფარდოვანი სიტყვებითა თუ გამოთქმებით, როგორც საერთოდ ასეთი სახის წერილებს ახასიათებთ. პირიქით, ენა შეძლებისდაგვარად დაახლოებულია სასაუბრო მეტყველებასთან. ილია მიმართავს აკაკის:

...მე ჩემი სათქმელი გულანდილად ვითხარი, გულანდილადვე შედ ვუმატებ, რომ უშენობა ჩემს გაზეთისათვის დიდი დანაკლისი იქნება.. მაინც და მაინც გთხოვ — დარწმუნებული იყო, რომ შემეწევი თუ არ შეგეწევი, ორსავე შემთხვევაში, სხვათა შორის, მეც ერთი გულწრფელი მადღებელი და დამფასებელი შენის 25 წლის ღვაწლისა ეყოფილვარ, ვარ და ვიქნები.

ასეთი, ერთი შეხედვით, უბრალო, სადა, ცოცხალ მეტყველებასთან დაახლოებული წმინდა, დახვეწილი ქართულით გამოხატავს ილია იმ პატივისცემასა და მოწიწებას დიდი მგონისადმი, რასაც სხვები მაღალფარდოვანი ენით ცდილობენ მიადწიონ.

შედარებით თავისუფალია, უფრო უბრალო, სადა, ვიდრე მისსავე სხვა წერილებში. სტილი მეტად დაახლოებულია სასაუბრო მეტყველებასთან. დიალექტიკიზმები და ბარბარიზმები არ შეინიშნება, გარდა ერთადერთი შემთხვევისა (აღრესი), მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ილია ამ ფორმას საზოგადოდ „მისამართის“ მაგივრად ხმარობს, რაც გვაფიქრებინებს, რომ თავად მას ეს სიტყვა არც კი მიაჩნია ბარბარიზმად. აქვე შეგვხვდება ისეთი ფორმები და გამოთქმები, რომლებიც ილიასათვის საკმაოდ უცხოა:

ბანკის უბრალოაუშთან (ვლაც ვოლკოვი გლია) შეეხებტე: ვერ მოვიბირე; დაუფაცურდეს.

და სხვა.

ცალკე განსახილველია მიმართვა და დამშვიდობება ვასილ მაჩაბლისადმი:

მანულის შვილსა მამულის-შვილი შორიდან სალამს გიყეფავ — მამო ვასილ!

ანდა:

გოხოვ დარწმუნებული იყო, რომ კავკასიის მთების იქით ერთი ერთგული მეგობარი გყავს, რომელსაც ემახიან ილიკო ჭავჭავაძეს.

სამწუხაროა, რომ ასეთი გულითადი მეგობრობა შემდგომ უსიამოვნებით შეიცვალა.

ჩვენამდე მოღწეულია ილია ჭავჭავაძის წერილი ცოლისდის — ეკატერინე გურამიშვილ-სტაროსელსკისადმი. აღსანიშნავია, რომ ილიას თითქმის ყველა წერილში (ოფიციალური კორესპონდენციის გარდა) მოიძებნება თითო-ორილა საღალღობო სტრიქონი, მაგრამ ზემოხსენებული წერილი თავიდან ბოლომდე იუმორისტულად არის დაწერილი. აქ ილია მაღალფარდოვან სტილს მიმართავს და აღწევს კიდევ მიზანს. ამის დასტურად ერთ ნაწევრს მოვიყვანოთ ილიას წერილიდან:

თქვენი უღირსი მამა ილია ჭავჭავაძე კეთილ-მორწმუნე დუშეთიდან უმდაბლესს სალამს გიძღვნიოთ და ყოვლად მოწყალე ღვთის მიერ ითხოვს თქვენის აღმატებულების კეთილ-განწყობილად სუფევას ქრმთა და შვილებითურთ.

აქ იუმორისტული ეფექტი მიღწეულია არა იმდენად შინაარსობრივად, რამდენადაც ენობრივი გამოსატყულებით: მაღალფარდოვანი სტილით. მსგავს შემთხვევას ვხვდებით ილიას წერილში გიგო აფხაზისადმი, რომელიც ბიძის სახლის მეთვალყურედ იყო დატოვებული ყვარელში. უკვე მიმართვაში იგრძნობა წერილის ხასიათი:

დიდის ყვარლის მებატონის დიდ მოხრავო, ბრწყინვალეო თავადო გიგო! პირველად უფალსა ჩვენსა ვსთხოვ თქვენის ბრწყინვალეობის ზედნიერებით სუფევას...

იუმორით შეფერილ ამ წერილებში ილია არ არღვევს ქართული ენის ნორმებს, იცავს სალიტერატურო ენის სიწმინდეს, ერიდება ბარბარიზმებისა და დიალექტიზმების ხმარებას.

რაც შეეხება ალექსანდრე ნანეიშვილისა და ილია ოქრომჭედ-ლიშვილისადმი მიწერილ წერილებს, მათი სტილი ჭეშმარიტად ილიასეულია. შეიმჩნევა ძლიერი მსგავსება მწერლის მსატყრული პროზის ენასთან. ამის საილუსტრაციოდ ორიოდ ნაწყვეტს მოვიყვანთ:

არც ერთი ჩვენგანი არ იზარალებს, ნამეტნაად თქვენ, რომელსაც ხუთმეტო თუშანი თთვეშა — არის თუ არ არის — უნდა გეძლიოთ ჩემგან.

თუატრის საქმეს კითხულობდი. ავად შენი მტერი იყოს, ავად ეგ საქმეა; ხუჭ-რობა გაშვებით და ძალიან დამკვალეებ, თუ ეგ წიგნი მიშოვნე.

დახვეწილი ენით არის დაწერილი ილიას ფრთად მოკრძალებით სავსე წერილი დიმიტრი ყიფიანისადმი. ეს ჯერ კიდევ წერილის დასაწყისში ჩანს: „მოწყალეო ბატონო; დიმიტრი ივანეს ძეგ!“ მთლიანად წერილის სტილი რამდენადმე მაღალფარდოვანია:

დიდ ბოღიშს ვიხდი, რომ გავკადნიერდა და თქვენის შინაურის საქმეების გამო გავიბედეთ სიტყვა. ამ შემთხვევაში მე მაშოქმედებს... ნღობა თქვენი, რომლითაც მე ღირს მყაეით არა ერთხელ... ჩემი გულთაღი სურვილი ყოფილა თქვენი საკუთარი საქმეები კეთილად მოეწყოს და მით მოგეცესთ უფრო მეტი მოცალეობა და შოსვენება, რომ თქვენი დრო და მზრუნველობა დაუბრკოლებლევ და მთლად მოხმარდეს ჩვენს ქვეყანასა, რომლის სიყვარულაც თქვენ არა ერთხელ დაგიმტკიცებიათ.

საქმიანი ხასიათით გამოირჩევა ილიას წერილები იონა მყუნარგიასადმი. ენა ამ წერილებისა სასაუბროთა და ხალხურ შეტყვევლებასთან დაახლოებული:

დაგვანებე, ჩემო იონავ, თავი და დაგვაობლე ამისთანა გაქირვების დღეს, ვსტირით და ეღრიალებთ უშენობის გამო, მაგრამ რა ვაწყობა?

შენი წერილი მივლავ და ეწუხვარ, რომ ვერაფერს სანუგეშოს ვერ მოგწერაი, საქმე რაშია: ჩვენ ყოველს გასასესხს ვგზავნიო...

და ა. შ.

ცალკე უნდა განვიხილოთ ილიას წერილები აკაკი წერეთლისა და მამიდიასადმი. აკაკი წერეთლისადმი მიწერილ წერილთან დაკავშირებით ვვარგონდება ერთი ეპიზოდი ილიას ცხოვრებიდან: ერთხელ ილიას იაკობ გოგებაშვილისაგან რაღაც ბარათი მოსვლია. ილიას პასუხის დაწერა განუზრახავს და ბარათის შედგენას, რომელშიც

სულ რამდენიმე სიტყვა იყო, თითქმის მთელ საათს მონდომებია, როცა ამის მიზეზი ჰკითხეს, მწერალს უპასუხია: იაკობი დიდი პიროვნებაა, მასთან დაკავშირებული ყოველგვარი საბუთი ადრე თუ გვიან გამოქვეყნდება და შთამომავლობა წაიკითხავს; ასე რომ, კაცმა ასეთ შემთხვევაში აწონილ-დაწონილი და ათასჯერ გადაკითხული პასუხი უნდა გაუგზავნოსო. ამას ადასტურებს ილიას წერილიც აკაკი წერეთლისადმი. მიუხედავად იმისა, რომ ილიას აკაკისთან დიდი ხნის მეგობრობა აკავშირებდა, მისი წერილი გამოირჩევა უადრესად თავაზიანი, დახვეწილი ენით. რა თქმა უნდა, მხოლოდ შემომოყვანილი შემთხვევით ვერ აიხსნება ეს ფაქტი, მას განსაზღვრავს თავად აკაკის პიროვნებაც. წერილის დასაწყისშივე ილია წერს:

მხოლოდ აკაკი, შე შენ ვერ გაგვიდნიერდი და ვერ მოგართვი ის დამეტლილმ წერტილი, რომელიც სხევს გავუგზავნე, სხეები სხვანი არიან და შენ ერთადერთი აკაკი ხარ.

მიუხედავად იმისა, რომ ილია აკაკის „შენობით“ მიმართავს, ხმარობს ზმნის ისეთ ფორმებს, რომლებიც მოსაუბრისადმი განსაკუთრებულ პატივისცემასა და მოწიწებაზე მიუთითებს. მაგ.: მოგართვი (და არა „გამოგიგზავნე“); იმყოფებოდი (და არა „იყავი“). სწორედ აკაკის პიროვნებისადმი მოწიწებისა და თაყვანისცემის გამომხატველია შემდეგი ფრაზები:

...მეოხონა გავეშეწიერებინა ჩვენი გაზეთი შენის ნიკის ნაშუქითა... წაიღო, მაქვს, რომ შენმა სახელმა დაამწუნოს ჩვენი გაზეთი.

როგორც მოსალოდნელი იყო, წერილში არ შეინიშნება არც დიალექტიზმები და არც ბარბარიზმები. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, სტილი არ არის ისე გადატვირთული მაღალფარდოვანი სიტყვებითა თუ გამოთქმებით, როგორც საერთოდ ასეთი სახის წერილებს ახასიათებთ, პირიქით, ენა შეძლებისდაგვარად დაახლოებულია სასაუბრო მეტყველებასთან. ილია მიმართავს აკაკის:

შე შემი სათქმელი გულახდილად გითხარი, გულახდილადვე ზედ ვუმატებ, რომ უშენობა ჩემს გაზეთისათვის დიდი დანაკლისი იქნება... მაინც და მაინც ვთხოვ და დარწმუნებული იყო, რომ შემეწყვი თუ არ შემეწყვი, ორსავე შემთხვევაში, სკათო შორის, მეც ერთი გულწრფელი მადიდებელი და დამფასებელი შენის 25 წლის ღვაწლისა ვყოფილვარ, ვარ და ეიქნებო.

ასეთი, ერთი შეხედვით, უბრალო, სადა, ცოცხალ მეტყველებასთან დაახლოებული წმინდა, დახვეწილი ქართულით გამოსატავს ილია იმ პატივისცემასა და მოწიწებას დიდი მკონნისადმი, რასაც სხვები მაღალფარდოვანი ენით ცდილობენ მიადწიონ.

ამავე თავისებურებით გამოირჩევა ილიას წერბლები მაშინდის — მაკრინე ჭავჭავაძე-ერისთავისადმი. აქ იგრძნობა ღრმა პატივისცემა და მოწიწება აღმზრდელი მაშინდის მიმართ. ჩანს, რომ ილიას ერთი ხელის მოხმით არ დაუწვრიდა ეს წერილები; პირქით, გულდაგულ შეურჩევია სიტყვები, ფრაზები, რასაც მისი ხელმოწერაც ადასტურებს:

თქვენი უნორჩილესი და მარადის ღრმად პატივისმცემელი შვილი ილია ჭავჭავაძე.

მიუხედავად იმისა, რომ აქაც, ისევე როგორც აკაკისთან, წერილი ახლობელი ადამიანისთვის არის მიწერილი, ილია ადრესატს მაინც „თქვენობით“ მიმართავს, თავაზის სიტყვებსაც ურევს, უხვად ხმარობს დადებითი ემოციების აღმძვრელ სიტყვებს:

რაც გეპოქებინათ, დიდის მადლობით და სიამოვნებით მივიღე, მაგრამ თქვენმხიარულმა წიგნმა...

და ა. შ.

მაშინდასთან მიწერილი წერილების ენა ყველაზე უფრო დაახლოებულია ილიას ნაწარმოებებისეულ ენასთან:

მე თქვენთან ყოფნა რომ მინდა, იმისთვის მაშიდაჯან, რომ ბოლოს, ვინც თქვენ პატარაობაში დიდის მზრუნველობით გამოზარდეთ, ახლა იმან თქვენის ათასნაირი შრომისათვის ხელს გულზედ ერბო-კერცები იწუას და ისე გაეცხოვროთ. სიკეთე, მაშიდაჯან, დაუიწყებარია და რაც თქვენ ჩვენთვის სიკეთე გქონათ, ეგ უფრო განსაკუთრებით უყვდავი არის ჩემთვის.

III. წერილები ოლღა თადეოზის ასულ გურამიშვილისადმი

სამწუხაროდ, ამ წერილების დიდი ნაწილი, კერძოდ — ქორწინებამდელი — რუსულად არის შედგენილი და ჩვენ, ბუნებრივია, არ გამოგვადგება. ამიტომ იხულებული ვართ, მხოლოდ ის წერილები განვიხილოთ, რომლებიც ქართულადაა დაწერილი. ისინი პირობითად ორ ქვეჯგუფად შეიძლება დაიყოს: I ქვეჯგუფში შევაქორწინებამდელი წერილები, II-ში კი — ქორწინების შემდგომ დაწერილი წერილები.

I ქვეჯგუფში შემავალი წერილები უკლებლივ ყველა 1863 წელს მიეკუთვნება. ამ წერილთა შორის, რომელთა რიცხვიც პ. ინგოროვას რედაქტორობით გამოცემულ ილიას თხზულებათა სრულ კრებულში 60-ს აღწევს, სულ რამდენიმე, კერძოდ 12 წერილია ქართულად შედგენილი. მაგრამ რუსულ ტექსტში ილიას ქართულად ჩაუწერია რამდენიმე სიტყვა, ხშირად რამდენიმე წინადადებაც კი, რაც უსათუოდ გათვალისწინებული იქნება განხილვისას.

სანამ ამ წერილების თითოეულ ჯგუფს ცალ ცალკე განვიხილავდეთ, ჯერ ისინი შევუდართოთ ერთმანეთს ენის თვალსაზრისით და აღვნიშნოთ ის ცვლილებები, რომლებიც მათ შორის შეიმჩნევა. წესით, ეს ცვლილებები უნდა იყოს, ვინაიდან მათ შორის დროის დიდი მონაკვეთია — ქორწინებამდელი წერილები ყველა 1863 წელს არის შედგენილი, ხოლო ქორწინების შემდგომი კი — 1864-დან 1898 წლამდე (ბოლო თარიღიანი წერილი 1897 წელსაა დაწერილი). მიუხედავად ამისა, განსხვავება ამ ორ ქვეჯგუფის წერილებს შორის მხოლოდ შინაარსობრივი ხასიათისა თუ არის: I ქვეჯგუფის წერილები უმთავრესად სამიჯნურო-საგროფილო ხასიათისაა, ხოლო II ქვეჯგუფისა — უფრო საქმიანი; ენობრივი განსხვავება კი მათ შორის ძალზე მცირეა. ენა იგივეა, სტილი არ შეცვლილა. საილუსტრაციოდ ორ მაგალითს მოვიყვანთ:

I ქვეჯგუფისა:

შენგან არ მივედრს, რომ მაგასა შეთხამი მე რათახანა ავიხსენა მასკა და შენ დაგენახე ისე, როგორცა ვარ; ვხლა მსკის დახურვის დრო აღარ არის.

II ქვეჯგუფისა:

შენი წიგნი ორი კვირია არ მამსვლია, ბოლოს ვუწინ ორი ერთად მივალე. მამწერე, შენი ჭირბე, როგორ გაატარებთ დროს მამათქვენთან.

სხვა ადრესატებისადმი მიწერილი წერილებისგან განსხვავებით, მეუღლესთან მიწერილ წერილებში უფრო ხშირად ვხვდებით სხვადასხვა სახის დიალექტიზმებს. ენაც უფრო ლაღი, ბუნებრივია, რაც, ალბათ, იმით განისაზღვრება, რომ ადრესატი ილიასათვის ყველაზე ახლობელი პიროვნებაა.

ოლიკო! იმ სამაგელმა ერისთავმა მამატყუა და ტყუილად ამომართია აქ, ბუტკოვსა ისე ვაიარა, რომ არც კი დაღვა სტანციაში. მე იქნება სამშაბათს ჩამოვიდეს; იქნება სულაც ვერ ჩამოვიდეს ამ ცოტას ხანში.

ამ წერილების ენა მთლიანად მჭიდროდ კავშირშია ილიას პროზის ენასთან, თუმცა, ცხადია, წერილების ენა უფრო შეუზღუდავი და თავისუფალია. მაგრამ ილიას ენისათვის დამახასიათებელი სისადავე, ლაკონიურობა, დახვეწილობა აქაც შენარჩუნებულია:

შენი წიგნი კარდანახილამ მომივიდა და ორნაირად მასამოვნა: ერთი, რომ შენ მშვიდობით მისულხარ და მეორე მით, რომ ხუთი ურემბ ლეინო მოგსულია. კიდევ მადლობა დმერთს... ვერ წარმოიდგენ, რა რივად გულჩათუთქვილი ვარ ამ ციყსა და უძწერე ქვეყანაში და რა რივად ვულ მანდ მოისწრაფის, რომ დიდი ხნის უნახავი ოლიკო ნაშოს.

ქორწინებამდელი წერილების ქვეჯგუფში აღინიშნება შემდეგი სახის დიალექტიზმები: მკითხამ, მამიკედება, გნახამ, გამართამ, მამეწონა, ვნახამთ და სხვ.

მიმართულები ტრადიციულია: „ოლიკო“, „ოლიკოჯან“, „ჩემო კარგო“, „ჩემო გვრიტო“ და ა. შ. ასევე დამშვიდობებაც: „შენი ილიკო ჭავჭავაძე“, „შენი სამუდამოდ ილიკო ჭავჭავაძე“, „შენი საუკუნოდ ილია ჭავჭავაძე“ და ა. შ.

რაც შეეხება ილიას II ქვეჯგუფის წერილებს, ძირითადად ენობრივი ვითარება აქაც იგივეა. დიალექტური ფორმები, ასევე ბარბარიზმები — უპირატესად ყოფითი ხასიათისა — აქაც აღინიშნება. ამასთან, უფრო მეტი რაოდენობით, ვიდრე სხვაგან. მაგ.: კარანდაშები, შაშვა, პროვაში, კუნხა, მებელი, დაჩა, ჰოვოსკა, გრეკი, შუბა.

დიალექტურ ფორმათაგან აღსანიშნავია: შაფათი, მამწერე, მამივიდა და სხვ.

ამრიგად, ილიას ეპისტოლარული მემკვიდრეობის ენის შესახებ ზოგადად შეიძლება ითქვას შემდეგი:

ილიას წერილების სტილი მისი ნაწარმოებების სტილს ემსგავსება და გამოირჩევა სისადავითა და ლაკონიურობით. ილიას წერილების ენა ცოცხალ, ხალხურ ხასიათბრო მეტყველებასთან არის დაახლოებული (განსაკუთრებით ეს ითქმის II — III ჯგუფის წერილების შესახებ), რაც ზოგჯერ დიალექტური ფორმების მოჭარბებულ ხმარებაშიც ვლინდება. მაგრამ, საერთოდ, ილია ცდილობს დაიცვას ქართული სალიტერატურო ენის სიწმინდე და მინიმუმამდე დაიყვანოს დიალექტური ფორმებისა და ბარბარიზმების ხმარების შემთხვევები. ილიას წერილების ენა დიდ მსგავსებას ავლენს მისსავე მხატვრული პროზის ენასთან; ხშირად თითქმის გამეორებულია ფრაზები, სიტყვათა წყობა, რაც აშკარას ხდის იმას, რომ ილია თავის თხზულებებში ცოცხალი სამეტყველო ენით გვესაუბრება. საზოგადოდ, ილია გაურბის მაღალფარდოვანი სიტყვებით გადატვირთული ფრაზების ხმარებას, მისი ენა არის სადა, იმავედროულად დახვეწილი და სასაუბრო მეტყველებასთან დაახლოებული.